

Çeviriler :

TİMÂR SİSTEMİNİN MACARİSTAN'DA TARIMSAL ÜRETİME ETKİSİ *

Yazan : GY. KÁLDY - NAGY

Çeviren : ŞADAN KARADENİZ

Budin'in işgalinden (1541) kısa bir süre sonra Sultan Süleyman'ın çıkardığı kanuna göre, aynı ondalık [*âşâr*]** ve öteki vergilerin ödeneceği ekili topraklar herkesin elinde bırakılacak; ancak bunlar, ev, bahçe ya da bağ gibi sahibinin mutlak mülkiyetinde olmayıp, öteki eyaletlerdeki gibi "hazinenin mülkü" olacak, işleyenlere yalnızca kullanım (tasarruf) hakkı verilecekti. Bağ ve bahçe parselleri de bozulduğunda bu duruma gelecek, böylece hiç kimse bu parselleri kendi mutlak mülkü sayamayacaktı¹. Bu hükmün, Macaristan'ın işgal edilmiş kesiminde uygulanması, o güne değin süregelen feodal düzeni derhal ortadan kaldırmış, eski derebeylerinin bütün mülkleri Osmanlı hazinesinin malı olmuştur. Bu gelişimin sonuçlarını iki

* GY. KÁLDY - NAGY, "The Effect of the *Timâr* - System on Agricultural Production in Hungary", *Studia Turcica*, Bibliotheca Orientalis Hungarica XVII., Akadémiai Kiadó, Budapest 1971, s. 241'den Türkçeye çevrilmiştir.

** Metinde köşeli parantez içindeki sözcükler, çeviren tarafından konmuştur.

¹ O. L. BARKAN: *XV ve XVI ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraat ekonominin hukukî ve malî esasları*, İstanbul 1943, 296-97.

Çevirenin notu: Budin Kanunu'nun bu konu ile ilgili bölümü aynen şöyledir:

"... Umumen vilâyet-i merkumenin ehli yerli yerinde mukarrer olub nefislerine ve evlâtlarına aslâ bir ferd tearruz eylemeyüb ve ellerinde olan emvâl-i menkuleleri ve kasabâtda ve kurâda olan evleri ve dükkânları sâyir binaları ve bağlarının ve bahçelerinin imaretleri kendülerin mülkleri olub her nice dilerler ise tasarruf iderler (...) bağlarının ve bahçelerinin hukukundan gayrı aslâ emval-i mezbûrelerine kimesne dahl ve tearruz eylemeye.

Ve ziraat ve hırsaset idegeldükleri tarlaları dahi ellerinde mukarrer ola. Lâkin zikrolunan malları gibi mülkleri olmayub belki sair memâlik-i mahmiyyede arz-ı mîrî dimekle ma'rif olan arazi-i memleket gibi rakabe-i arz Beyt-i mal-i müslimînin olub 'arıyyet tarikîyle reaya tasarrufunda olub enva'-i hubûbdan ve sâir mezruatdan her ne dilerler ise eküb biçüb öşür adına olan harac-ı mukasemesin ve sâir hukukın edâ idüb nice dilerler ise istiğlâl iderler (...) Ve bağlarının ve bahçelerinin yerleri dahi bu kabilden olub üzerlerindeki bağ ve bahçe gibi mülkleri olmak tevehhüm olunmaya".

yönden incelemek istiyoruz: birincisi, Osmanlı hazinesinin kendi malı olan mülklerden gelir ve ondalık [*âşâr*] vergilerini nasıl topladığı, ikincisi ise, yeni uygulanan sistemin, nüfusun ekonomik ve toplumsal gelişimi üstünde ne gibi etkileri olduğudur.

Osmanlı malî yönetiminin başlıca özelliği, *mukata'a* adı verilen sistemdir. 15 ve 16. yüzyıllara ait Osmanlı tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre, *mukata'a* sözcüğü, bir eyaletin tek bir gelir kaynağının önceden belirlenen miktarı anlamına gelebileceği gibi, tek bir topluluğun (cemaatin) tüm gelirleri anlamına da gelmektedir².

Bir arazinin *mukata'a*'sını önceden saptayabilmek için Hazînenin, orada yaşayanların üretim kapasitesini, ticaretini, başka bir deyişle onlardan sağlanabilecek geliri değerlendirmesi gerekiyordu. Bu amaçla, bu değerlendirme işini yapacak olan memur (*emîn*)'lar, yönetim bölgelerindeki (*sancak*) köy ve kasabalara giderler, oralarda yaşayanların adlarını, ürünlerin (buğday, şarap vb.) ve küçükbaş hayvanların (koyun, domuz, arı) *âşâr*'ını, mallar üstündeki üretim, tüketim ve satış vergisini, evlilik vergisi [*resm-i arûs*]’ni, değirmen vergisi [*resm-i âsiyâb*]’ni, kısaca Hazîneye, yani ele geçirilen toprakların hâkimi olan Sultan’a ödenecek tüm vergi ve resimleri kaydederlerdi. Bu kayıt işlemi, zamanla meydana gelecek değişiklikleri (üretimdeki artış ya da azalışları) saptayabilmek için ara ara tekrarlanırdı. Bu kayıtlarla ilgili önemli bir nokta, herhangi bir yerleşmenin Hazîne gelirlerinin değerlendirilmesinde, ard arda üç yıllık üretim ortalamasının esas alınmasıydı. Bu nedenle, yönetim bölgelerine göre yapılan ve *sancak* kayıtları denen bu kayıtlar, vergi hesapları değil; yalnızca Hazînenin ileride sağlayacağı gelirlere ilişkin kayıtlardı. Bu kayıtlar, Hazîne gelirlerinin toplanmasında esas alınıyordu. *Sancak* kayıtları iki nüsha olarak düzenlenir, biri eyalet merkezine, öteki, imparatorluğun başkenti olan İstanbul’a gönderilirdi³.

Kaydı yapılan Hazîne gelirleri iki şekilde toplanırdı: ya doğrudan doğruya maliyenin vergi toplayıcıları [*âmil*’ler] tarafından, ya da sivil yahut askerî devlet görevlilerince. Bu sonuncular, rütbelerine

² L. FEKETE - GY. KÁLDY - NAGY, *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda, 1550-1580*, Budapest 1962, 756-61.

³ MİDHAT SERTOĞLU: *Muhteva bakımından Başvekâlet Arşivi*, Ankara, 1955, 41-42. Ayr. bkz. *The Administration of the Sanjaq Registration in Hungary: Acta Orient. Hung. XXI*, 181-223.

göre, Hazîne gelirlerinden para yerine “aynî” olarak pay alırlardı. Gelirlerin dolaylı ya da dolaysız olarak toplanması, yönetimin iki dala ayrılmasına yol açtı: doğrudan doğruya yönetilen gelirlerle (*mal defterdârî'nca* yönetilen) ayrı bir daire ilgileniyor; sivil ve askerî görevlilere ücret olarak ayrılan Hazîne gelirlerini kaydetme işini de (*timâr defterdârî'nca* yönetilen) ayrı bir daire yürütüyordu ⁴.

Gelirlerin yalnızca yarısı doğrudan doğruya yönetiliyor, yani vergi toplayıcıları tarafından toplanıyordu ⁵. Bu gelirler, *sancak*'ların kaydından sonra Sultan'ın *has*'ları olarak saptanan köy ve kentlerce ödeniyordu. Sultan'a ait bir *has*'ın vergilerinin toplanması, tıpkı *mukata'a* sisteminin bütünü için olduğu gibi, özel bir biçimde gerçekleştiriliyordu. Kendisine gündelik verilen vergi toplayıcısı, Hazîne ile, söz konusu *has*'tan toplayacağı gelirin miktarına ilişkin bir anlaşma imzalıyordu. Bu anlaşmada belirtilen miktarı, yani *mukata'a'yı* ödemekle yükümlüydü. Üstelik, Hazînenin, — gündelikle, söz konusu *has*'tan daha fazla gelir toplamayı üstlenen başka bir vergi toplayıcısı bulursa — önceki vergi toplayıcısından bu göreve geri alarak ötekine verme hakkı saklı tutuluyordu. Bu vergi toplama yönteminin, üretim kapasitesini büyük ölçüde düşürdüğünü, dolayısıyla Hazînenin gelirinde zamanla azalmaya yol açtığını belirtmeye gerek yoktur ⁶.

Bununla birlikte, *mukata'a* sisteminin daha az uygulanan, ama çok daha etkili ve yararlı olan bir biçimi daha vardı: vergilerin belli oranlar üzerinden (*ber vech-i maktû*) ödenmesi. Böylece, miktarları belirli olan yıllık *has* vergileri, vergi toplayıcılarının aracılığı olmaksızın, bu vergiyi ödemekle yükümlü kişilerin kendileri tarafından ödenebiliyordu.

Sancak kayıtlarında belirtilen gelirler arasında, *has* arazisi olarak saptanmayıp, sivil ya da askerî devlet görevlilerine dağıtılanlar da vardı. Hizmetlerine karşılık, kendilerine, para yerine Hazîne gelirlerinden “aynî” olarak ödeme yapılanlar, sadece küçük rütbeli (geliri 3,000 *akçe*'nin altında olan) görevlilerdi. Çünkü, yüksek rütbeli görevliler — savaşta — kişisel hizmetlerinin yanı sıra, belli sayıda asker ve cephane sağlamakla yükümlüydüler. Gerek küçük, gerekse

⁴ L. FEKETE — Gy. KÁLDY - NAGY, *a. g. e.*, 754.

⁵ Ö. L. BARKAN, *H. 1527-1528 (M. 1527-1528) Malî Yılına ait bütçe örneği: İktisat Fakültesi Mecmuası XV*, 277.

⁶ ABDURRAHMAN VEFİK, *Tekâlif kavaidi*, İstanbul 1328 (1911), I, 64.

yüksek rütbeli görevliler, belli bir süre için gelir sağlıyorlardı. Bu sürenin sonunda gene aynı görevde kalırlarsa, çoğu zaman başka bir köy ya da kentin (daha önce Sultan'a ait olan bir *has*'ın, ya da yoksul düşmüş bir yerleşmenin) gelirini alıyorlardı. 1560 yılında çıkarılan bir ferman, bunların durumunu çok iyi açıklamaktadır. Bu fermana göre, Macaristan'daki *timar* sahipleri, kendilerine yeni ayrılan (tahsis edilen) köyleri kabul etmek istemiyorlar, Budin sancağında, köylerin, Macarlar zamanında sahiplerinin tasarrufunda olduğunu ("*küffar-ı haksar zamanında mülkiyet üzere tasarruf olunagelmeğin*") öne sürerek, eski köyleri istiyorlardı. Ancak, Sultan, fermanında, "biz kendi *timar*'ımızı isteriz" diyenlerin, bu *timar*'ı almayacaklarını, kendilerine başka bir *timar* verilmesini (tahsis edilmesini) buyurmuştur ⁷.

Timar sisteminde yaşayan çeşitli rütbelerdeki bu devlet görevlilerinin tek görevlerinin, Hazîne yerine gelir toplamak olduğu elbet söylenemez. Bunların başlıca görevi, savaşa katılmaktı. Ancak, kimi zaman, özellikle *sancak* kayıtları sırasında değerlendirmeyi yapanların gitmeğe cesaret edemedikleri, bu nedenle de gelirleri tahmin etmekle (*ber vech-i tahmîn*) yetindikleri sınır köylerinden gelir toplarken bile savaşa açarlardı. Bu gerçeğe üzerinde ısrarla durmak isteriz.

Sahiplerinin mutlak mülkiyetinde kalan "*mülk*" lere de kısaca değinmek istiyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu çeşit mülkiyet çok sınırlı olarak vardı. Bunun nedeni belki de, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan yarım yüzyıl o sonra, I. Sultan Murad'ın padişahlığı sırasında (1360 - 1389) kurulan yeniçeri birliklerinin ücretlerinin, Hazînenin tüm emlakının gelirini yutmasıdır. Yeniçeri birliklerinin giderek artması, 16. yüzyılın başında Hazînenin para ihtiyacını öylesine artırmıştır ki, Mısır'da *timar* sistemi hiç uygulanmamıştır ⁸. Mısır'ın ödediği 300.000 altın tutarındaki yıllık vergi, doğrudan doğruya Budin'e getiriliyor ve Macar kalesindeki 10.000 yeniçerinin ücreti bu paradan ödeniyordu ⁹.

⁷ İstanbul, Başvekâlet Arşivi, Mühimme defteri, Cilt 3, s. 243.

⁸ STANFORD J. SHAW, *The Land Law of Ottoman Egypt* (960/1553): *A Contribution to the Study of Landholding in the Early Years of Ottoman Rule in Egypt: Der Islam XXXVIII*, 112.

⁹ *Tarih-i Peçevi*, İstanbul 1283 (1866), I, 36 ve L. FEKETE — GY. KÁLDY - NAGY, *a. g. e.*, 771.

Büyük bir olasılıkla, sultanlar, tebaalarını kendilerine daha çok bağımlı kılmak için, sahiplerinin mülkiyetinde arazi bırakmaktan kaçınıyorlardı. Bununla birlikte, birine mutlak mülkiyeti kendine ait olmak üzere toprak verildiğinde, miras hakkı kesin olmuyordu; çünkü Sultan dilerse bu mülkü geri alabilirdi. Ancak, mülkün sahibi, geliri üstünde tasarrufta bulunabilmek için, olasılıkla, gelirinin bir bölümünün yakınlarına bırakılması şartıyla mülkünü camilere *wakıf* olarak bağışlayabiliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gelir yönetimi ve mülkiyetin tasarrufu sistemini kısaca özetledikten sonra, şimdi de, Osmanlı tarihi incelenirken ya gereğinden çok büyütülmüş ya da yeterince üstünde durulmamış bazı olguların yardımıyla, bu sistemin tarımsal üretim üstündeki etkisini göstermek istiyoruz.

Macaristan'da Osmanlı yönetiminin, Avrupa'nın koşulları üstündeki etkisini, B. H. Slicher van Bath çok ilgi çekici bir biçimde ortaya koymuştur. W. Abel'in eserine dayanarak, Slicher, 16. yüzyılda, 1550 yılından sonra, Avrupa'da et fiyatlarının yükseldiğini, bunun başlıca nedeninin, nüfus artışının yanı sıra, Osmanlıların Macaristan'ı işgal etmeleri, bu yüzden de, güneydoğu Avrupa'dan sığır eti ithalinin azalması olduğunu belirtmektedir¹⁰. Fr. Lütge de, gene W. Abel'e dayanarak, 1549—1559 yılları arasında, Macaristan'dan hiç sığır ihraç edilmediğini yazmıştır. Gerek W. Abel'in, gerek F. Lütge'nin görüşü, R. Riedl'in Viyana'lı kasaplara ilişkin bazı yönetmeliklerden çıkardığı sonuçlara dayanmaktadır¹¹.

Öte yandan, S. Takáts, Viyana arşivlerinden çıkardığı kaynaklara dayanarak, 1549—50 ve 1551 yıllarında, haftada bir kurulan Viyana pazarlarında Macaristan'dan gelen 187,875 baş öküz satıldığını

¹⁰ B. H. SLICHER VAN BATH, *The Agrarian History of Western Europe A. D. 500-1850*, London, 1963, 204 ve W. ABEL, *Wandlungen des Fleischverbrauchs und der Fleischversorgung in Deuthsland seit dem ausgehenden Mittelalter: Berichte über Landwirtschaft XXII*, 411 - 52.

¹¹ FR. LÜTGE, *Strukturwandlungen im ostdeutschen and osteuropäischen Fernhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts*, München, 1964, 40 ve FR. LÜTGE, *Der Handel Nürnbergs nach dem Osten im 15./16. Jahrhundert: Beitrage zur Wirtschaftsgeschichte Nürnbergs*, Nürnberg 1967, I, 374. Ayt. bkz. R. RIEDL, *Der Wiener Schlachtviehhandel in seiner geschichtlichen Entwicklung: Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft XVII*, 835-36.

bildirmektedir¹². Gene S. Takáts'ın araştırmalarından, Avusturyalı kasapların sığır kıtlığından ve yüksek fiyatlardan yakındıklarını öğreniyoruz; 1558 yılında da aynı şeyden yakınmışlardır. Ancak, aynı sıralarda, muhtesib * Cristopher Zoppl ve (öküzler Macaristan'dan Viyana'ya geçirildikten sonra vergileri toplayan) Magyaróvár gümrük baş görevlisi Gienger, "son Viyana pazarından, çok sayıda sığır ve bir kaç yüz öküzün geri çevrildiğini"¹³ yazmıştır. Türk kaynakları da, oldukça büyük sayıda sığır ihraç edildiğini belirtmektedir: Vác kentinin Türk gümrüğü kayıtlarına göre, 25 Haziran 1560 ile 23 Nisan 1562 tarihleri arasında 108,714 baş sığır için ödenen vergilerden 1,177,377 akçe toplanmıştır¹⁴. Bundan başka, Budin sancağının kayıtlarına göre, 1580 yılında, Vác'daki gümrük istasyonundan 75.000 öküz geçmiştir¹⁵. Macaristan'dan gelen öküzler, yalnızca Viyana'ya değil, İtalya'ya, Zara'ya da gönderiliyordu. 1548 yılında Zara'ya 9.000 baş öküz gönderildiği kaydedilmiştir¹⁶.

Bu rakamların rasgele rakamlar olmayıp, sürekli olarak sığır yetiştirildiğini ve sığır ihracatını gösteren bilgiler olduğu, 1549 yılında S. Herberstein'in açıkladığı gözlemlerle kanıtlanmıştır. Buna göre, her yıl Macaristan'dan Viyana'ya 80.000 baş öküz sevkediliyordu.¹⁷

Bu büyük çaptaki sığır ihracatının Türklerce işgal edilmiş olan topraklardan yapılmadığı düşünülebilir. Bu konuda, gene Vác kentine ait başka bir gümrük kaydı, elimize ancak bölük pörçük ulaşabildiği için bütün bir yılın gümrük gelirlerini kapsamamakla birlikte, bize kesin bilgi sağlamaktadır. (Söz konusu gümrük kayıtlarında, gümrük

¹² S. TAKÁTS, *Szegény magyarok* [Yoksul Macarlar], Budapest [1927], 135.

* Káldy-Nagy, burada, *Handgraf* sözcüğünü kullanıyor. Yazardan öğrendiğimize göre, eski bir Almanca sözcük olan *Handgraf*, aşağı yukarı, *muhtesib*, *ihtisab ağası* anlamına gelmektedir. Tam bir Türkçe karşılığı olmadığından, *muhtesib* diye çevirmek zorunda kaldık.

¹³ *Ibid.*, 146.

¹⁴ L. FEKETE, *Die Siyâgat - Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, I, 309. Ayr. bkz. *Statistische Angaben über den Warenverkehr des türkischen Eroberungsgebiets in Ungarn mit dem Westen in den Jahren 1560 - 1564: Annales Univ. Sci. Budapestensis, Sect. Hist. XI* (1970), 269 - 341.

¹⁵ İstanbul, Başvekâlet Arşivi, Tahrir defterleri, No. 592.

¹⁶ S. TAKÁTS, *a. g. e.*, 149.

¹⁷ S. HERBERSTEIN, *Rerum Moscovitarum Commentarii*, Berolini et Petropoli, 1841, 97.

istasyonuna sevk edilen sığırların nereden geldikleri kesin olarak belirtilmemiştir. Oysa öteki gümrük kayıtlarında bu konuda bilgi verilmiştir). Bu kayıtlardan elde edilen bilgiye göre, 22 Temmuz 1563'ten Mart 1564'e kadar, yedi buçuk aylık bir süre içinde, 30,248 baş öküz için gümrük vergisi ödenmiştir. Bu hayvanlar, Türklerin yönetimi altındaki 70 topluluk (cemaat)'tan —gümrük kayıtlarında belirtildiği gibi —Vi-yana'ya gönderilmek üzere Vác'a getirilmiştir. Bu 70 topluluk (cemaat)'tan yalnızca 1,000 baştan çok sığır gönderenlerin adlarını veriyoruz: Jászberény'den 2,212; Cegléd'den 1,645; Debrecen'den 2,132; Heves'ten 1,302; Keszthely'den 1,661; Makó'dan 3,175; Segedin'den 1,718; Tur'dan 1,479¹⁸. Segedin sancağının kayıtlarına göre, Segedin çevresindeki otlaklarda yayılan sığırların toplam sayısının 1570 yılında 15,000'e vardığı tahmin edilmektedir¹⁹. Bu bilgilerden, 16. yüzyılda Avrupa'da et fiyatlarının yükselişinin, Macaristan'ın Türklerce işgal edilmesinden büyük ölçüde etkilenmediği sonucunu çıkarabiliriz.

Macaristan'da, Türk yönetiminde hayvan ticareti artmış olmakla birlikte, bu artış, gelişme açısından olumlu değil, olumsuz bir olgu sayılmalıdır. Çünkü bu, tarımsal üretimde gerileme, geniş çapta hayvan üretimine dönüş demektir. Türk savaşları sırasında yakılıp yıkılmış, boş bırakılmış yerleşmeler işlenmemiş, tarlalar hayvanların yaşamasını sağlamak için otlaklara dönüştürülmüştür. Bu yerleşmelerin boş bırakılan toprakları, bazı eyalet kentlerinin çevrelerini genişlettiğinden, Vác gümrük istasyonuna getirilen hayvanların çoğunun bu kentlerden gelmiş olması bir rastlantı değildir. Bu eyalet kentleri genellikle *has* olup, Türk maliyesinin, yıllık vergilerini, vergi toplayıcılarının aracılığı olmaksızın, belli bir orana göre (*ber vech-i maktû* kendilerinin ödemelerine izin vermesiyle daha iyi bir duruma gelmişlerdir. 1574 yılında, Segedin kenti sakinleri, vergilerini belli bir oranda kendileri ödemek isteğinde bulunmuşlardır. Buna cevap olarak çıkarılan ferman, [Segedin] sakinlerinin durmunu açık bir biçimde yansıtmaktadır. 27 Temmuz 1574 tarihinde Budin'deki Mustafa Paşa'ya hitaben yazılmış olan fermanla şöyle deniyordu: "Bana gönderdiğiniz mektupta, sultanın *has*'ları olan kent ve köy sakinlerinin, vergi toplayıcılarının zulûm ve eziyeti yüzünden dar-madağın olduklarını bildiriyorsunuz. Üstelik, birçok kent ve köy

¹⁸ Wien, Nat. Bibl. Türk Hss. Mxt. 579.

¹⁹ İstanbul, Başvekâlet Arşivi, Tahrir defterleri No. 554.

halkı yerinden yurdundan olmuş, mülkleri satılıp kendileri de Budin'de hapse atıldıkları* halde, vergi toplayıcılarının yükümlülüklerini (taahhütlerini) yerine getirememelerinden ötürü, Hazine daha da çok zarar görmüştür; Hazinede birkaç yüz bin akçe para eksiktir. Büyük kentlerde oturanlar şöyle yakınıyorlar: Vergi toplayıcılarının eziyeti yüzünden gücümüz tükendi. Hepimiz bölgeyi terk ediyoruz. Bu nedenle, [kent sakinleri] vergi toplayıcılarının komisyon almamaları şartıyla, vergilerini kendileri ödeyebilmek için, yıllık vergilerin belli bir oranda saptanmasını istiyor. Bu, hem Hazine, hem de kent sakinlerinin yararına olduğundan, bazı *has* kentleri için, ödemeyi üstlendikleri miktarın bir kısmını her üç ayda bir Budin hazinesine teslim etmeleri şartıyla, belli vergi oranları tesbit edilmişti. Bundan böyle vergi toplayıcılarının hiç bir komisyon almamaları şartıyla, Segedin sakinleri de kendi vergilerini belli oranlarda kendileri ödemek istemektedir”²⁰. Ancak, sonunda Segedin halkına bu kolaylık sağlanmamış, bu nedenle de Segedin kenti gelişmemiştir. Türk yönetiminin önceki dönemde, 1522 yılında yapılmış olan sayıma göre, aile reislerinin sayısı 1591²¹ iken, 1578 yılında 700'e²², Türk yönetiminin

²⁰ Başvekâlet Arşivi, Mühimme defteri No. 26, s. 114.

Çevirenin notu: Söz konusu fermanın bu konuyla ilgili bölümü aynen şöyledir: “Budun [Budin]'da Vezir Mustafa Paşa'ya hükm ki mektub gönderüb sâbıkâ Budun'da olan havass-ı humâyun varoşların ve köylerin ber vech-i iltizam ümenâ ve ummâl zabt idüb zulm ve teaddilerinden reâyâ pâymâl ve perâkende olub nice köyler ve varoşlar harâb kalub cizye'ye noksan müretteb olduğundan gayri ümenâ tahvil âhırında iltizamlarına cevâb viremeyüb mâmelekleri satılıb nesneleri kalmadukta Budun'da habs-i ebedî olmak lâzım olub bi'l-fi'l nice mahbuslar olub nice yük mâl-i mirî kalub Budun'a geleliden beru nice büyük varoşlar ahâlisî gelüb “ummâl teaddisinden iktidarımız kalmayub cümlemiz terk-i diyâr iderüz” deyu şikâyet ve min ba'd mültezimlere virülmemek şartıyla kendülere kesme tâlib olub mâl-i mirîye ve reâyâyâ enfa' olmağın bazı varoşlar kesim olunub mültezim oldukları mâlden yevmü'l-kıst hesabınca müteveccih olanı her üç ayda bir götürüb Hazîne-i Budun'a teslim idüb ümenâ ve ummâl karışmamakla perâkende olduklarından gayri zimâne gelüb havass-ı humâyun ma'mûr olmuştur (...) Hâlâ mültezim zabtunda olan varoş-ı Segedin reâyâsı dahi min ba'd ziyâde ile âmillere virilmemek üzre kesimlerin kendüler virüb...”

* Káldy-Nagy, femandaki (bk. yuk. dn. 20), “Budun'da habs-i ebedî olmak lâzım olub” sözlerini, “*they themselves were thrown into prison in Buda*” (“kendileri Budin'de hapse atıldıkları...”) biçiminde çevirmiştir. Oysa, burada “habs” sözcüğü, “hapse atılmak” anlamını taşımayıp, “kapalı kalmak” anlamındadır.

²¹ GY. SZEKELY, *Landwirtschaft und Gewerbe in der ungarischen laendlichen Gesellschaft um 1500*, Budapest 1960, 31.

²² Başvekâlet Arşivi, Tahrir defteri No. 570.

sonlarına doğru, 1670 dolaylarında, Hazinenin vergi toplayıcıları kente yeniden gittiklerinde 560'a²³ inmişti. Hazinenin vergi toplayıcılarının yanı sıra, *sancakbeyleri*'nin hatta *timar* sahiplerinin vergi toplayıcıları da, sultanların bazı önleyici fermanlarına rağmen, *has*'lara dahil köy ve kentleri bezdirmeye devam etmişlerdir.

Has'larda yaşayanların durumu, *timar* ve *zeamet*'lerde yaşayanlara göre daha iyiydi. Hazîne gelirlerinin ücret olarak (adam başına 1700 akçe) bazı askerler arasında bölüştürüldüğü köylerde yaşayanların durumu ise özellikle çetin olsa gerektir. Türk yönetiminin başlarında, 1546 - 1547 yıllarında yapılmış *timar* kayıtlarında bu şekilde bölüştürülmüş *timar* örneklerine rastlanmaktadır.²⁴ Bu kayıtlardan, yüksek rütbeli devlet görevlilerinin çoğu zaman yerlerini değiştirme, böylece ücret olarak her zaman bir başka köyden gelir sağlama olanaklarına sahip oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedenle, *timar* sisteminde büyük çapta tarımsal üretime yönelen devlet görevlilerinin sayısı çok azdı.

Büyük bir çiftliğe sahip olan tek kişi, Budin'de on iki yıl (1566-1578) kalmış olan Sokullu Mustafa Paşa'dır. Ancak, o da, daha çok Érd köyü yakınlarında koyun ve at beslemiştir.²⁵ Burada, Beeskerek yakınlarında birkaç köyden oluşan bir mülkü olan, Sokullu Mustafa Paşa'nın amcası, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın adını da anabiliriz. Ancak, bu arazi Sokullu Mehmet Paşa'nın mutlak mülkiyetinde olup, 1573 yılında *vakıf* haline getirilmiştir. Sokullu, çiftliğinde, 2,500 baş koyun, 250 at, 600 öküz ve 11 manda besliyordu.²⁶ Macaristan'da Türklerin tarımsal üretimi üstüne söylenebilecek sözler hemen hemen bundan ibarettir. Çünkü, Macaristan'da küçük rütbeli devlet memurları ile askerlerin küçük topraklarında yaptıkları tarımın, üstünde durulmayacak kadar önemsiz olduğu söylenebilir.

Timar sistemine dahil olan yüksek rütbeli devlet görevlileri ise, kendilerine ayrılan yerlerde sürekli olarak oturuyorlar, tarıma ve mal üretimine girişmiyorlardı. *Timar* sistemi, onların çıkarlarını

²³ Leipzig, Statbibl. Or. 136.

²⁴ Başvekâlet Arşivi, Tapu defterleri No. 1044.

²⁵ S. TAKÁTS - F. ECKHART - GY. SZEKŰ, *A budai basák magyar-hyevü levelezése* [*Budin Paşalarının Macarca Yazışmaları*] 1553-1589, Budapest 1915, 141-142.

²⁶ I. KARÁCSON, *Török-magyar oklevéltár* [Türk-Macar Arşivleri] 1533-1789, Budapest 1914, 103.

toprağa değil, geçici olarak toprağın gelirine bağlamalarını gerektiriyordu.

16. ve 17. yüzyıllarda Macaristan'ın tarımsal gelişiminin, Batı Avrupa'nınkinden başka bir yön aldığı bilinen bir gerçektir.²⁷ Macaristan'ın batı kesiminde 16. ve 17. yüzyıllarda yavaş yavaş beliren büyük çaptaki tarımsal üretimin serpilip gelişmesini önleyen *timar* sistemi, bu gelişmeyi daha da geciktirmiştir. Özellikle toprak mülkiyetine izin vermeyen *timar* sistemi, 17. yüzyılda, yalnız Macaristan'da değil, Türklerin yönetimindeki bütün ülkelerde toplumsal ve ekonomik gelişimin, feodalizmin ilk aşamasındaki düzeyde kalmasına yol açmıştır.²⁸

²⁷ Bkz. PACH, Zs. P., *Die ungarische Agrarentwicklung im 16-17. Jahrhundert. Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklungsgang*, Budapest 1964.

²⁸ Bu durum, Türk tarımsal üretiminde ara ara aksamalara, bunun sonucu olarak da, İstanbul'un tarımsal ihtiyaçlarının sağlanmasında güçlüklerle karşılaşılmasına yol açmış olabilir. Bkz. HAHN, W., *Die Verpflegung Konstantinopels durch staatliche Zwangswirtschaft*, Stuttgart 1926. Macaristan'ın tarımsal üretimindeki azalma için Bkz. *Two Sultanic Hass Estates in Hungary during the XVth and XVIIth Centuries: Acta Orient. Hung.* XIII, 31-62.